

Zoran Stojiljković*

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Studentske blokade, marševi i mobilizacija građana: od dramaturgije protesta do strategije promena? Jedna do kraja neispričana priča

APSTRAKT

Rad predstavlja pokušaj kritičke analize „dramaturške” prakse protestnog samoorganizovanja korišćenjem metodskih postavki i nalaza do kojih je došla teorija društvenih pokreta. Polazna, mobilizacijska, odnosno dramaturška ravan sadrži identifikaciju problema, izbor tema protesta, zauzimanje tačke gledišta, usmeravanje pažnje, kao i protestni zaplet, dinamiku i projektovani rasplet. U analizi se koristi teorija okvira (*framing theory*). Radnju pokreću i guraju blokade i marševi. No, u situaciji kada nema kapaciteta i energije za pravolinijski zaplet u ruhu generalnog štrajka, dramska radnja se odvija kao otvorena mozaična struktura. Ključni momentum u razvijanju dramske radnje protesta, stanje peripetije, preokreta je uspostavljanje strateškog zahteva za raspisivanjem izbora. Njemu sledi, na „viđenju na Vidovdan”, poziv i drugim akterima, poput zborova građana, da izađu na scenu i nose radnju. U tom okviru, promene u Srbiji ishod

* zoranstojiljkovic.stoj@gmail.com

su dubokih polarizujućih kriza tek kada dođe do širokih, upornih protesta i konačno sklopljenih dobitnih izbornih formula iza kojih stoje dovoljno brojne interesne koalicije. Inspirativni interpretativni obrazac uspostavljenih odnosa (ne)moći predstavlja Goldston-Turčinov sociodemografski model propadanja režima vladavine egoističnih elita. Da bi došlo do sloma, različiti segmenti elite moraju ući u sukob u kome će bar jedna od sukobljenih strana pozvati „narod” u pomoć. Studentske blokade i marševi imaju šansu u meri u kojoj se njima izlazi iz socijalnog zabrana protesta urbane, obrazovane i mlađe srednje klase i prerasta u građanski bunt. No, na ovoj strateškoj, dramaturškoj ravni i vlast kumulira sopstvene resurse i razvija brojne strateške opcije osporavanja zahteva, preusmeravanja pažnje, kupovine podrške i/ili proizvođenja straha i represije.

KLJUČNE REČI: protest, promena, mobilizacija, interpretacija, strategija

UVOD: SRBIJA KAO POZORNICA

U već gotovo četiri decenije dugom periodu dubokih kriza i transformativnih promena kroz koje je Srbija prošla mogu se svojim distinktnim obeležjima izdvojiti tri ključne faze sa svojim specifičnim karakteristikama osobenih socijalnih i političkih poredaka. Prvi period vladavine Miloševića i SPS 1987–2000. godine jeste period praktično odložene i blokirane tranzicije u uslovima pada Berlinskog zida i uspostavljanja unipolarnog poretka. Internu arenu čini rat i dvostruki raspad i eks-Jugoslavije kao državnog okvira i sistema socijalističkog samoupravljanja kao legitimacijskog osnova poretka. Gubitnički, „crveno-crni” režim bez saveznika i ratna ekonomija državno kriminogenih struktura padaju tek nakon blokada, sankcija i bombardovanja kad ne mogu da obezbede ni preživljavanje suženom socijalnom krugu pristalica.

Široke i nestabilne vladavinske koalicije (2000–2012) „povratka u demokratiju i normalnost” imaju polaznu podršku na putu ka evropeizaciji, praktično EU-izaciji sistema. No, njih ekonomski i socijalno karakterišu neoliberalne reforme, privatizacija i rast nezaposlenosti. Sistem pada pod teretom krize 2008–2012, nakon što je, pod optužbama za korupciju u evropske odežde pre-svučenih naprednjaka, izgubio tanku podršku radnih slojeva.

Vladavina Vučića i SNS jeste autoritarno populističko zarobljavanje države i deformisanje i razaranje demokratije – populizam kao autoimuna bolest demokratije (Keane 2009). No, ona, nakon makroekonomske stabilizacije u povoljnom konjunktornom investicionom okviru, dovodi i do sporog rasta nekvalitetne zaposlenosti i skromnih zarada.

Pitanje je, međutim, da li 2024–2025. godine, sa nikada dužim i brojnijim talasom studentskih blokada i marševa koji su zadobili kredibilitet i širu građanskog bunta i politički oblik zahteva za raspisivanjem izbora, dolazi

do početka kraja i ovog režima? U kojoj socijalnoj i političkoj formuli do toga može doći i hoće li to biti poredak veće socijalne inkluzije, pravičnosti i političke odgovornosti?

Akteri na sceni

Život i priključenja, odnosno naše kolektivno iskustvo i traume u poslednjim decenijama doveli su me do uverenja da se radi o četiri grupe faktora koji o(ne) mogućiju promene. Ključno pitanje je i da li se onda, na osnovu njih, može napraviti neka vrsta okvira – „mustre za revolucije”? Prvu, uokviravajuću odrednicu čini odgovor na pitanje u kakvoj to Srbiji (i svetu) živimo – konkretno kakva je priroda režima u Srbiji i šta su poluge njegove moći? Poluge koje onda treba neutralizovati i/ili preuzeti. Režim je uzurpirao sve poluge moći od aparata prinude do režima upravljanja medijima i pažnjom – ima kontrolu nad poslovima, parama i publicitetom. On opstaje na fabrikovanom osećaju straha i pokornosti, na donjoj, i pohlepe i zavisnosti na drugoj, gornjoj strani socijalne piramide. On se, dakle, ne može promeniti parcijalnim promenama ekipe na vlasti, on zahteva sistemsku i strukturalnu promenu režima. Njegovi oponenti i izazivači moraju stvoriti uverenje da su sposobni i opremljeni resursima da realizuju celovit projekat promena od vladavine prava i borbe protiv sistemske korupcije, preko temeljnih reformi izbornog i političkog sistema, do alternativnog modela ekonomskih, poreskih i socijalnih politika. Predugo već traje pad u režim od klijentelističkih mreža zarobljene države, režim u kome je nestala i tanka opna koja razdvaja državni aparat i službe od partijskog aparata i interesa, režim koji svoju suštinu ima u uzurpatorskom položaju sveprisutnog vođe. Za demontiranje takvog režima nema palijativnih lekova (Innes 2014; Bieber 2018; Hellman and Kaufmann 2018).

Druga velika tema su, logično, oaze otpora koje treba uvezati i mobilisati. Bitna je zapravo priroda zahteva koji se uspostavljaju, sam deliberativan proces, ali i poverenje u aktere, nosioce promena (Bohman 1996). Sve ovo uključuje i (odsutni) osećaj sopstvenog prkosa, nade i samodostojanstva, odnosno prezira i otpora prema drugoj strani (Isin 2009; Della Porta 2017).

Pokretači radnje: „okidači” otpora

Pokradeni izbori kao neka vrsta šamara u lice, nakon već poslovičnog postizbornog opozicionog nejedinstva, nemaju (sami) više snagu pokretača bunta. Demokratija jeste važna, ali se „ona ne maže na hleb”.

Snagu dovoljnog razloga nemaju više ni otpor nasilju, primitivizmu i već kriminalizovanoj visokonaponskoj korupciji koja razjeda državu i društvo. Kako, recimo, zaustaviti koruptivni pir oko preraspodele plena u poslovima vrednim dvadesetak milijardi evra unutar kvantnog skoka u budućnost naj-

vljenog do 2027. godine uz prethodno smanjeni rizik od poslovnog gubitka kroz leks specijalise i direktne pogodbe koji nas lišavaju konkurencije? Tu spada i protivzakonito držanje direktora velikih javnih sistema u VD stanju, odnosno držanje na kratkoj uzici koje omogućuje bespogovornu poslušnost.

Sindikalni i širi ekonomski i socijalni protesti mogu opet imati snagu okidača samo ako se radnici i penzioneri „bezobrazno razmaze” i prestanu da se zadovoljavaju onim što nam je „Vučić dao” i uslove režim njegovim sopstvenim neispunjenim obećanjima o rastu i blagostanju.

Hoće li kap koja će prekriti čašu biti upravo odigrana prevarna igra sa ponovo aktuelizovanim iskopavanjem litijuma i na njemu obećani „kvantni skok” bogatstva, odnosno „prilika koju ne smemo propustiti” i po cenu potencijalnih ekorazaranja?

Modeli i podrške

Treća pretpostavka je (ne)postojanje imitativnog „uzor” modela koji kao strateški cilj želimo da sledimo i koji odgovara na pitanje u kakvoj bismo Srbiji želeli da živimo. Je li problem danas to što uzor model, ujedno i oficijelno opredeljenje za EU integracije, gubi na poželjnosti i time što nam i poslednjim sporazumom o strateškoj energetske i sirovinske saradnji pokazuje svo svoje licemerje i dominaciju sopstvenog geostrateškog interesa nad proklamovanom demokratijom i vladavinom prava? Ako je imitativni obrazac problematizovan i uveliko napušten, koliko su onda uverljive režimske priče o obojenoj revoluciji na delu?

To nas dovodi i do četvrtog faktora – uloge spoljnog kriznog okruženja i podrške, a ujedno i odgovora na pitanje u kakvom to svetu živimo. Širenje uverenja da se, recimo, imperijalni ratovi za premoć ne mogu izbeći, da je, unutar vladavine Internacionale superbogatih, izbor između globalističkih neoliberalnih oligarhija i njihovog razlaza sa Trampovim transakcionim, hiperprotekcionističkim populizmom, odnosno njihovih autoritarnih pandana u novim despotijama poput Kine i Rusije jedini mogući izbor, doprinosi dominaciji rezonovanja da nigde nije bitno drugačije. Jesu li uopšte mogući prostori izbora i strateške autonomije u poluperiferijskim zemljama na granici imperija? Šta sem oslona na (skromne) sopstvene snage i pamet ostaje kada je i EU, kao logičan i geografski i kulturni izbor, podeljena na parlamentarne liberalne, leve i zelene grupe koje bi da ojačaju demokratske inpute i borniranu vladajuću administraciju koja bi da sačeka ishod?

(NE)NAUČENE LEKCIJE: TEORIJSKE OSNOVE I UPORIŠTA

Strateško delovanje

Strategiju možemo odrediti kao celovito i koherentno jedinstvo (1) skrupulozne i nepristrasne analize konteksta u kome se deluje, (2) seta finalnih i sa njima skladno uvezanih etapnih ciljeva, (3) metoda i taktika delovanja koje omogućuju realizovanje „izlazne” strategije, uključiv i (4) uvećanje resursa stvaranjem koalicija i partnerstava, odnosno unošenjem podela u redove protivnika čime se ujedno uvećavaju šanse i/ili smanjuju rizici od gubitka (McCarthy and Zold 1977; Almeida 2019).

Brojni autori ističu važnost jačanja kapaciteta organizacija za upravljanje kompleksnim situacijama, „krizni menadžment” – hvatanje u koštac sa onima na vrhu moći i brzo prilagođavanje novim okolnostima. Pod strateškim delovanjem podrazumeva se da se akter osposobi za detaljnu analizu društvenog i političkog konteksta, ali i to da sam proces uključuje i stvaranje „odgovarajuće sredine koja podstiče” (*enabling environment*) koja, dakle, motiviše i uklanja prepreke delovanju samih aktera. Kako bi sproveo strategiju, pokret, dakle, mora biti proaktivan i naterati konkurente i vlast da stalno traže odgovor na njegove aktivnosti (Tilly 1978; Tilly and Tarrow 2015).

Uokviravanje kao moć interpretacije i mobilizacije

Polazno uokviravanje ima za ključni cilj uspostavljanje identiteta – socijalno-psihološke veze između individualnih interesa, vrednosti i verovanja pristalica i često komplikovanog jezika prava, ideologije, ciljeva i strategija. Radi se u osnovi o „usklađivanju okvira”, odnosno njegovom kadriranju. Kadriranje se može podeliti na tri podfunkcije: dijagnostičko kadriranje, koje tumači problematičan događaj ili situaciju; prognostičko uokviravanje, koje sugerije određeno rešenje, strategiju, taktiku ili cilj; i, ne manje važno, motivaciono uokviravanje, koja artikuliše neophodnost kolektivnog delovanja da bi se došlo do željenog rešenja. Praktično, radi se o četiri paralelna procesa transformisanja ponude sa neretko suprotnim političkim efektima. Prvi čini proširenje ponude kako bi ona uključila stavove i osećanja velikih i/ili značajnih socijalnih skupina poput penzionera, zaposlenih, seljaka, đaka i njihovih roditelja. Drugi, suprotni, čini adaptivno prilagođavanje ponude, odnosno povlačenje u drugi plan političkih i vrednosnih stavova koji iritiraju dominantne vrednosne obrasce i stilove života i utvrđuju podelu unutar društvene opozicije. Treći pravac čini preciziranje i pojašnjenje ponude kada se pre svega želi poentirati razlika i prednost svoje pozicije u odnosu na slična obećanja konkurencije. Najzad, četvrti proces je (organizaciono) premošćavanje ponude uključivanjem udruženja i „uglednih pojedinaca” (Snow and Carrigall-Brown 2005).

Stvaranje povoljnih prilika i okruženja

Važan teorijski okvir koji će nam olakšati strateško delovanje je teorija političkog procesa ili teorija (ne)povoljnih političkih prilika koja proučava mobilizaciju kao odgovor na „loše i dobre vesti” (Meyer 2002).

Koncept strukture mogućnosti može biti objašnjen osnovnim pitanjem analize troškova i koristi (*costs and benefits*) (Fox 2018, 80). Takva procena nadovezuje se na SWOT analizu (skraćenica od engleskih reči *strength* – snaga, *weaknesses* – slabosti, *opportunities* – mogućnosti i *threats* – pretnje), koja treba da ukaže na sve slabosti i snage samog pokreta, ali i sve prednosti i snage u samom društvenom okruženju (McAdam 2023).

Koncept strukture političkog oportuniteta koji stoji i iza SWOT analize je, međutim, u opasnosti postajanja sunderom koji upija praktički svaki aspekt okruženja – političke institucije i kulturu, krize različitih vrsta, politička savezništva i političke promene. Nastojeći objasniti previše, na kraju ne može objasniti baš ništa (Gamson and Meyer 1996, 274).

Strategija zato treba da osmisli, poveže i kumulira tri ključna resursa: ljude, novac i vreme. Ističući maksimu da se jednom izgubljeno vreme, za razliku od ljudi i novca, ne može ponovo steći, Džin Šarp (Gene Sharp), kao i naši autori Milivojević, Popović i Đinović, ukazuju, dakle, na svu neophodnost detaljnog strateškog planiranja i realizacije „nenasilne borbe”. Svaka od pojedinačnih akcija mora biti deo jedinstvenog plana, u kome je predviđeno kako, zašto, sa kojim sredstvima i u kom realnom vremenu će se ta akcija sprovesti. One moraju biti povezane u jedinstvenu celinu, odnosno strateški plan kojim se nastoji ostvariti cilj pokreta. Planiranje se zasniva na proceni okolnosti u kojima se dešava, a to su, generalno, odnos snaga u političkom životu konkretne zajednice, međunarodno okruženje i eventualna podrška, sistem vrednosti i ponašanja u društvu, kao i mere koje režim može preduzeti protiv aktivista protestnog pokreta (Popović, Milivojević i Đinović 2007).

„Cena” promena: slučaj Srbija

Kada govorimo o promenama u Srbiji, govorimo o strategiji nenasilnih promena u autoritarno populističkom režimu čija je formativna odrednica cezarizam. Cezarizam je mentalno potkupljujući režim u kome se građani, u traganju za vođom koji će ih lišiti odgovornosti, lako transformišu u podanike kojima onda samo treba dati dovoljno hleba, igara i svakodnevnog medijskog podilaženja i prenemaganja.

Promena zato traži jedinstvo ne tek političke, već ukupne društvene opozicije i široku i lepezastu strategiju uspravljanja politički marginalizovanih. Strategiju koja objedinjuje hod kroz institucije, moć uveravanja i mobilizaciju koja prelazi granice anemičnih i nepovezanih cehovskih protesta i štrajkova. Vlast mora biti svesna da akcijom bojkota ili okupacije institucija može

biti ozbiljno uzdrmana. Povremene šetnje na kojima pravimo selfije samo anesteziraju.

Protesti i štrajkovi su relativno masovna škola demokratskog treninga i političkih veština. Po Čenovet–Stefan hipotezi, kada u njima aktivno učestvuje 3,5 odsto stanovništva, protesti ne ostaju bez rezultata (Chenoweth and Stephan 2012).

Oni ne menjaju poredak, ali uspostavljaju granice koje režim ne sme prelaziti. Oni nas izvode iz gliba blama, primitivizma i uniženja. Oni pokazuju šta se više ne sme ponavljati. Obeležavaju nužne prostore diskontinuiteta (Krastev 2017).

Pokreti nadgrađuju proteste unoseći dimenziju poželjnog i viziju i nadu. Partnerstvo za demokratske promene je dovoljno ofanzivan, uzajamno obavezujući i širok okvir za okupljanje ukupne društvene opozicije koji onda može odgovarati na brojne rizike i izazove.

ŠTA NAM TO NOVO DONOSE BLOKADE I MARŠEVI 2024/2025?

Krajnje nezahvalno je analizirati događaje dok oni, poput građanske neposlušnosti, blokada i štrajkova u Srbiji, ulaze u svoju kritičnu fazu. Pad nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu, gubitak 16 ljudskih života i dominantna svest da uzrok leži u nestručnim i koruptivnim radnjama pod patronatom režima tragičan su okvir u kome se fokusira akumulirani bes i nezadovoljstvo. Ovoga puta u studentima je pronađen i akter promena u koga se može verovati. Ključan, treći korak je, na sopstvenoj proceni o isplativosti rizika i postignutom nivou solidarnosti, nikada masovniji preduzeti aktivizam i stvorena solidarnost na delu. Pretnje otkazima i smanjivanjem plata ili upozorenja da se može izgubiti godina studija prestaju biti nepremostiva prepreka pred uspostavljenim jedinstvom studenata i đaka, nastavnika i roditelja. Ključna stvar koju su studenti uradili za povratak u normalnost je što su ignorisali predsednika Vučića – odbili da sa njim kao nenadležnim pregovaraju o svojim zahtevima. Mit o sveprisutnom vođi kao poslednjoj sverešavajućoj instanci se ruši. Nepristajanje na batinanje od strane „anonimnih prolaznika nezadovoljnih gužvama zbog blokada” i dokazi da se radi o organizovanim provokacijama stranačkih pristalica i funkcionera vlasti takođe je važan udar u klijentelističku mrežu i unutrašnji prsten režima. Time su protesti galvanizovani, a blokada se proširila na sve univerzitete. Frustrirani, nezadovoljni i već višestruko razočarani građani logično su onda u studentima prepoznali one koji su „istrajni, nepotkupljivi, kojima kao našoj deci pripada budućnost” jer bude naše uspane savesti. A onda su krenuli da sa njima propituju adrese poput Tužilaštva, Ustavnog suda, Javnog medijskog servisa...

Pouke

Bez obzira na svoj krajnji ishod, ovi su protesti, blokade i marševi najduži i najmasovniji u modernoj istoriji Srbije. Zašto su to postali? Najpre, zbog jasne svesti da su studentski, ali i građanski i radnički protesti, pre akteri širih društvenih, nego užih, političkih promena garnitura na vlasti. U polju politike oni jasno pokazuju koje granice nijedna vlast ne sme preći u svom nastojanju da, zarobljavajući državu i vodeći u klijentelizam i sistemsku neodgovornost i korupciju, normalizuje nenormalno, posebno kada korupcija počne i bukvalno da ubija. U tom pogledu oni su „ustavobranitelji” i, istovremeno, izraz pretvaranja podanika u uspravne građane. U klimi raširenog nepoverenja u aktere politike, veruje se da studenti, zalažući se za temeljne vrednosti, mogu probuditi naše uspavane savesti. Njihova prednost je u tome što predstavljaju najobrazovaniji deo mladih, za koje tvrdimo da im pripada budućnost. Ako je to poželjna budućnost, onda oni treba da preuzmu odgovornost i za sadašnjost. Vlasti ih mogu tek neuspešno okrivljavati za političku naivnost i ulogu „korisnih budala” koje nesvesno rade za interese drugih.

Slede dobro postavljani, naoko skromni i lako ispunljivi polazni zahtevi za uspostavljanjem funkcionalne i odgovorne vlasti koja neće represivno kažnjavati učesnike protesta i tačke otpora poput univerziteta, čiju opravdanost ni vlast ne može negirati. Zatim, odabrana pozicija iz koje zadržavate pravo da procenjujete autonomno meru njihove ispunjenosti. Naredna je dobra procena društvene klime i pozicije aktera na političkoj sceni. Recimo, konstantno ignorisanje nenadležnog, a sveprisutnog predsednika, uz istovremenu distancu u odnosu na opoziciju sa stečenim gubitničkim statusom i bez strateškog umeća da i dobijeni izborni rezultat pretoči u vladavinsku formulu. Gandijevska, zarazna upornost i energija koja vam daje za pravo da tražite od građana i njihovih udruženja da vam se priključe i da se i sami organizuju, znajući da mogu da računaju na vašu podršku. Marševi kojima svoj protest činite vidljivim i onima do kojih kritičke informacije ne dopiru – spremnost na žrtvu zadivljuje.

Aleksandar Molnar ističe da „javnost omogućuje građanskoj neposlušnosti apelativno-simbolički i obrazovno-osvešćujući karakter, što znači da se protestnim akcijama teži dramatizaciji određenog problema i izazivanju procesa promišljanja u društvu” (Molnar 2002, 318).

Molnar smatra da građanska neposlušnost manjine mora kod većine da izazove: „1) sažaljenje nad spremnošću manjine da na sebe primi državnu represiju, tako i 2) strah da će se poremećaj svakodnevnice produžiti u nedogled (sa krajnje neizvesnim ishodom), pa onda, i 3) spremnost da se čuju i razumeju svi argumenti manjine” (Molnar 2002, 347).

Dakle, cilj građanske neposlušnosti je da podstakne javnost na razmišljanje, probudi etička razmatranja, preispita legitimnost vlasti i stvori društvenu klimu koja će prisiliti vlast na promene.

Time se postiže i Brehtov dramaturški efekat *začudnosti* kojim se publika ne poistovećuje tek pasivno sa radnjom predstave, nego se tera na kritičko promišljanje.

Istovremeno, time protesti izlaze iz zone urbane, obrazovane srednje klase. Oni postaju pokret za narod i državu, a ne njegova samoproглаšena, režimska karikatura (Norris 2003).

Nema povlačenja kada mobilisane polazne emocije besa i ogorčenosti i adresiranog revolta prerastu u veru da su promene moguće i da ima ko da ih inicira i vodi. Iz širokog spektra emocija na kojima se zasniva protestna energija, većina autora izdvaja dve najvažnije: ponos i bes. Vilijams i De Steno (Williams and De Steno 2008) smatraju da će pojedinci, kada osete *ponos*, zanemariti poteškoće ili troškove buduće akcije i slediti taj osećaj u želji da ponovo trijumfuju, pokazujući neophodnu *istrajnost*. Kada je reč o *besu*, smatraju da se on javlja u situacijama kada je naš neuspeh proizvod odluka drugih (Williams and De Steno 2008, 1007).

Polazni, tragičan povod i na emocijama, uključujući i nepoverenje prema vlastima, građeni zaplet dalje pomera dobra krizna samoorganizovanost u plenum, koja je gotovo neodgonetljiva za klasičnu antikriznu strategiju vlasti, zasnovanu na podelama i satanizaciji vođa bunta.

Izazovi

No, upravo tu ulazimo u teren izazova i nepoznanica.

Blokade i plenumi i odlučivanje na njima odlična su forma protestnog samoorganizovanja i prozivanja institucija, ali za koordiniranje širih protesta potrebno je imati, uz čvrsto jedinstvo unutar univerziteta, široki mostobran dvosmerne komunikacije sa društvenim akterima.

Štrajkovi i blokade, ma kako važni, ne dovode sami do ključnih promena. Oni stvaraju klimu u kojoj je moguće da konačno na poštenim izborima na vlast dođe uverljiva ponuda bazirana na vrednostima demokratije i socijalne pravde. Za to, imajući u vidu iskazani kapacitet za strateško, objedinjeno delovanje aktuelne opozicije, nema sigurnih garancija. Na drugoj strani, ključna specifičnost krize u Srbiji je što je posao političkog uokviravanja protesta i formulisanja izborne strategije promena pripao studentima u blokadama, akteru koji nagoveštava sopstvenu listu bez prethodnih političkih iskustava i bez želje da ulazi u preciznije ideološke odrednice koje sužavaju i dele široku podršku koju uživaju. No, time se istovremeno otvara prostor za suvišak nepoznanica i očekivanja od kandidata koji će se konačno naći na izbornoj listi koju studenti mentoriju, ali i suvišak radikalizma prema izbornom nastupu parlamentarne političke opozicije uz manjak svesti o potrebi koordinacije akcija sa njom.

Dramaturški zaplet i imitacije i autogolovi

Studentskim zahtevom za raspisivanjem izbora kriza u Srbiji je ušla u svoju agonijsku fazu. Uspostavljena je ravnoteža (ne)moći u kojoj su svi ishodi mo-

gući. U tom scenariju nova, aspirativna elita uđe kao izazivač u arenu i pozove narod na promenu. Nije nevažno ni da aspiranti u perifernim društvima imaju podršku ključnih spoljnih veto igrača ili makar stav njihovog aktivnog nesuprotstavljanja kao u evropsko ruho presvučeni naprednjaci 2012. godine. Pitanje je vidi li EU danas nekog demokratski umivenijeg, ali jednako poslušnog kandidata? I to uz priču o iskopavanju litijuma?

Bez spoljno mentorstva ishod je rezultat unutrašnjeg odnosa snaga, odnosno često jeste rezultat strateških promašaja, čak autogolova. Primera radi, posao blamiranja i brukanja vlasti preuzela je sama vlast dajući, formiranjem široke, koruptivne, neodgovorne, a bahate, kljentelističke mreže, tom poslu neodoljivi žargon autentičnosti. Niko te ne može tako poniziti i ogoliti kao ti sam. Na kraju, interesno skrpljeni organizacijski mastodont od SNS sa širokim nezgrapnim trupom koji je usisao svakog osmog birača i malom glavom dosadio je i svome tvorcu.

Prvi autogol vlasti je u „provaljenoj” pogrešnoj dijagnostičkoj priči o obojenoj revoluciji u Srbiji koju je Vođa pobedio, o čemu će već, u svom samozaljubljenom maniru, napisati planetarni bestseler. Kako u taj imitativni model, koji računa i na logističku podršku spolja, misli da unese plenum, zborove i autonomnu poziciju protestanata? Ko će poverovati da su studenti plaćenici ili korisne budale koje rade za interese skrivenih manipulatora koje odbijaš da imenuješ?

Da se ne bi radilo u interesu strategije podele i podmetanja na koju igraju vlasti, neophodan je unutrašnji dijalog da se front onih koji jesu za promene ne bi raspao. U tom okviru, recimo, romantizovano i nekritičko zazivanje i višestruko najavljivanje, sada i odmah, generalnog štrajka – dana D kada će čitava Srbija da stane – očekivano se pokazalo nerealnim. Njega nisu na dugi rok mogli da prate ni najverniji studentski saveznici poput zaposlenih u prosveti ili advokatskih komora. Građanke i građani, posebno oni zaposleni, ne mogu da dugoročno uđu u zonu visokog egzistencijalnog rizika, ali mogu da „navučeni” na primer studenata, protestuju, blokiraju i, što je najvažnije, izađu na izbore i svojom voljom promene vlast. Naravno, pod uslovom da znaju ko to nudi drugačije i bolje, čime to garantuje i sa kandidatima neokaljanih i uverljivih biografija.

No, za izborni nastup, sem kampanje tipa Student u svakom selu i kontrole biračkih mesta, treba i preciznija platforma od one koju su u svojim ediktima usvojili studenti. Neophodni su i operativni dogovori sa akterima iz autonomnih medija i civilnog društva. Konačno, i ne na kraju, nužna je nekakva akciona koordinacija sa političkom opozicijom. Naravno, uz prethodno operativno jedinstvo društvene i političke opozicije i građanskih i profesionalnih udruženja i sindikata. U tom okviru logično je što, recimo, i reprezentativni sindikat Nezavisnost traži raspisivanje izbora.

DRUŠTVENE KOALICIJE I POLITIČKE PROMENE: MODEL(I) INTERPRETACIJE

Vratimo se na kraju polaznoj tezi o interesnoj mapi društva i formiranim ili prekomponovanim društvenim koalicijama kao preduslovu kriznih promena.

Nejednakost i promene ili trampizam pre Trampa

Goldston–Turčinov sociodemografski model propadanja režima sadrži ključnu promenljivu: imovinsku nejednakost. U situacijama (a) kada distanca između srednjeg i najvišeg dohotka raste, i (b) kada se previše aspiranata usmeri na poziciju elite, nastupa predrevolucionarno stanje. Da bi došlo do sloma, različiti segmenti elite moraju ući u sukob u kome će bar jedna od sukobljenih strana pozvati „narod” u pomoć (Turchin 2016).

U svom predviđanju da će 2020-e biti politički turbulentne, Piter Turčin (Turchin 2016) je koristio strukturno-demografsku teoriju, matematički model o tome kako promene stanovništva utiču na ponašanje države, elite i zajedničkog dobra, koji je kreirao Džek Goldston. Sam Goldston je, koristeći svoj model, predvideo da će u dvadeset prvom veku Sjedinjene Države izabrati nacionalnog populističkog lidera (Goldstone 2023).

Model se zasniva na činjenici da, kroz istoriju, ono što stvara rizik od političke nestabilnosti jeste ponašanje elita, koje čine tri kardinalna greha. Prvo, elite nastoje da uzmu veći deo ekonomskih dobitaka za sebe, povećavajući nejednakost. Drugo, suočene sa većom konkurencijom za bogatstvo i status elite, one sužavaju put ka mobilnosti kako bi favorizovale sebe i svoje potomstvo. Treće, željne da zadrže svoje rastuće bogatstvo, čine sve što mogu da se odupru oporezivanju svog bogatstva i profita, čak i ako to znači da će vlada biti lišena potrebnih prihoda, što će dovesti do propadanja infrastrukture, smanjenja javnih usluga i brzog rasta državnih dugova.

Takve sebične elite utiru put revolucijama. One stvaraju uslove za veću nejednakost i opadanje efikasnosti i poštovanja prema vladi. Na drugoj strani, neophodno je da se formiraju konkurirajuće, aspirativne elite. Urbanizacija i veće obrazovanje su uslov da bi se stvorile koncentracije svesnih i organizovanih grupa u stanovništvu koje mogu da se mobilišu i deluju za promene. Model je dakle primenjen na istoriju i današnju američku stvarnost. Tako je, recimo, zanemarena i razočarana niža srednja klasa predmet brojnih istraživanja posle pobede Donalda Trampa. U međuvremenu je dakle formirana aspirativna elita, koja je ideološki definisana u opoziciji prema imigraciji, globalizaciji i ideologiji „osvešćenosti”. Turčin tvrdi da ta aspirativna elita preuzima Republikansku partiju, koju će koristiti kao političku alatku u daljoj borbi (Turchin 2016).

U knjizi *Ages of Discord*, objavljenoj početkom 2016. godine, Turčin pokazuje da je američki „indikator političkog stresa” naglo porastao poslednjih godina i da je na putu da nas pošalje u „turbulentne dvadesete”. Indeks politič-

kog stresa (PSI) kombinuje tri indikatora krize u teoriji Goldston–Turčina: pad životnog standarda, povećanje konkurencije/sukoba unutar elite i slabljenje države. Za naše prilike važno je upozorenje da rastući PSI ukazuje na povećanu verovatnoću političkog nasilja. Na drugoj strani, Indeks blagostanja ukazuje na veću jednakost, veći konsenzus elita i legitimniju državu (Turchin 2016, 1). Uočljivi su mnogi znaci predrevolucionarnog stanja koje jasno vidimo i u nas: disfunkcionalan politički sistem, duboka međupartijska podeljenost, manjak političke reprezentacije za autsajdere. Pri tome, stabilnost hibridnih režima, poput Vučićevog u Srbiji, u velikoj meri zavisi od održavanja elitnih koalicija, kako bi se izbegle veze između kontraelita i nezadovoljnih društvenih grupa. Odsustvo dobro razvijene, autonomne civilno-društvene sfere znači da je organizovanje i uokviravanje kolektivne akcije nezavisno od moći, resursa elitnih slojeva gotovo nemoguće. Pitanje je ko će u Srbiji nadvladati unutar srednje klase, a onda i dobiti podršku birača – vlast i njene široke klijentelističke i koruptivne mreže ili ka promenama otvoreni okupljeni u podršci studentima? Studenti ovoga puta svoje saveznike pre svega traže unutar civilnog društva – sindikata, profesionalnih udruženja, poljoprivrednika... Primera radi, time što su ubedili sindikate da, uz njihovu podršku, zajednički rade na izmeni zakona o radu i štrajku, ušli su u polje koje je bilo pod apsolutnom kontrolom vlasti. Izborna istorija Srbije, posebno nakon 2012. godine, pokazuje da do izborne promene ne dolazi mehaničkim spajanjem političkih polova, već preuzimanjem centralnog, mejnstrim političkog prostora i dela birača vladajućeg kartela.

Srednje klase i pluralni scenariji

Šta nam, u tom okviru, teorija i istraživački nalazi mogu reći o srednjoj, ili bolje reći srednjim klasama danas? Koju igru ona ili one igraju u Srbiji? Iversen i Soskice govore o pluralnim apetitima i interesnoj strukturi srednjih klasa (Iversen and Soskice 2019). Kapitalizam sada proizvodi novu srednju klasu, čija se životna iskustva i interesovanja umnogome razlikuju od onih stare srednje i radničke klase. Iversen i Soskice insistiraju na tome da su socijalni progresivci i populisti ukorenjeni u različitim delovima ekonomije; stoga je netačno odvajati njihove vrednosti od ekonomske realnosti (Iversen and Soskice 2019). Ako položaj u ekonomiji znanja čini pripadnike nove srednje klase društveno progresivnim, njihovi interesi ni životna iskustva ne preklapaju se u velikoj meri sa onima stare srednje i niže klase. Ovde je zapravo ključna društvena mobilnost. Kada je društvena mobilnost niska, stare srednje i niže klase postaju podložne populistima koji napadaju simbole nove ekonomije iz koje oni osećaju da su trajno izostavljeni. Drugim rečima, populizam napreduje tamo gde demokratija ne pruža mogućnosti svima. Ako je obrazovni kanal zatvoren, put ka populizmu i kreaciji klijentelističke elite vlasti je širom otvoren (Iversen and Soskice 2019).

Za nacional-populističke režime u iliberalnim demokratijama, poput Orbanove Mađarske ili Erdoganove Turske, karakteristično je da omogućuju pristojan život širokom sloju ljudi. Radi se o ljudima koji su do savršenstva razvili veštine stvaranja privatnih utočišta za svoje familije i prijatelje u nedemokratskim režimima koje aktivno ili bar prećutno podržavaju. Oni zagovaraju i podržavaju čvrstorukaška rešenja dok im se ne narušava njihov (malo)građanski mir. Podanicima, posebno onima iz formirane nove srednje klase, dopušta se da rade šta hoće dok god ne „udaraju” u dva tabua. Jedan je direktan izazov vladajućima. Drugi, odudaranje životnih navika i stilova od kulturnih standarda koje vladajući procenjuju kao dominantno prihvaćenu društvenu normu „dobrih, patrijarhalnih i domaćinskih” Turaka, Mađara ili Srba, čijom zaštitom oni dalje cementiraju svoj legitimitet. U Vučićevoj Srbiji podrška i lojalnost donosi pozicije i poslove masi poslušnih koji su se našli u orbiti vlasti, uključujući i brojne preletače. Politički amalgam ove široke interesne koalicije je SNS – organizacijski mastodont sa oko 700.000 članova, što je svih 13 odsto ukupnog biračkog tela, kojim se okupira država i prepokriva i kontroliše svaki oblik radnog i društvenog organizovanja (Stojiljković 2019).

Izgleda da je, na primeru studentskih blokada i protesta, polazna formula za izbornu promenu spoj otvorenosti za promene, ljudi sa integritetom koji mogu da ih nose i stvorenog osećaja empatije, solidarnosti i (prinudnog) jedinstva.

UMESTO EPILOGA

Iz aktuelne političke krize u Srbiji, iz masovnih protesta može nastati širi društveni pokret koji menja sistem samo uz visoko strateško umeće i moć koordinacije. Niko u Srbiji ko je mesecima u protestima i otporu ne bi pristao na to da jedna politička garnitura bude zamenjena drugom. U igri je promena autoritarno populističkog demokratskim i participativnim sistemom. U stanju uspostavljene ravnoteže (ne)moći građanima se mora ponuditi radikalno demokratski program i dati još dve vrste dodatnih garancija. Prva su razvijeni instrumenti moći da i u međuizbornom periodu utičemo na odluke. Nje nema bez peticija, javnih rasprava i slušanja, građanskih inicijativa i referenduma koji, da ne bi bili zona manipulacija, obezbeđuju dovoljno vremena i prostora da se čuju različite pozicije i predlozi. Naravno, tu su i nezavisni državni organi, kao i institucije razvijenog i efektivnog socijalnog dijaloga, koji garantuje da privredni rast ide „ruku pod ruku” sa dostojanstvenim radom i rastom društvenog blagostanja. Srbiji ne treba isforsirani, na logici građenja slavloluka, stadiona i separiranih kvartova za odabranike vlasti, rast bez humanog razvoja i socijalne pravde. Treba nam rast i razvoj koji, pored ugovorenog, bezbednog i na vreme i pristojno plaćenog rada, uključuje i rodnu i međugeneracijsku i klimatsku pravdu. U suprotnom, kakvu ćemo to zemlju ostaviti svojim naslednicima?

LITERATURA

- Almeida, Paul. 2019. *Social Movements: The Structure of Collective Mobilisation*. University of California Press.
- Bieber, Florian. 2018. „The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies.” *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 10: 176–185.
- Bohman, James. 1996. *Public Deliberation*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Chenoweth, Erica and Maria J. Stephan. 2012. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. Columbia University Press.
- Della Porta, Donatella. 2017. „Late Neoliberalism and Its Discontents: An Introduction.” In *Late Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis. Comparing Social Movements in the European Periphery*, edited by Donatella Della Porta, Massimiliano Andretta, Tiago Fernandes, Francis O'Connor, Eduardo Romanos and Markos Vogiatzoglou. Palgrave Macmillan.
- Fox, Jonathan. 2018. *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*. Routledge.
- Gamson, William A., and David S. Meyer. 1996. „Framing political opportunity.” In *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, edited by Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald. Cambridge University Press.
- Goldstone, Jack A. 2023. *Revolutions: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Hellman, Joel and Daniel Kaufmann. 2018. „State Capture in Transition.” Natural Resource Governance Institute. <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/state-capture-in-transition.pdf>.
- Innes, Abby. 2014. „The Political Economy of State Capture in Central Europe.” *Journal of Common Market Studies* 52 (1): 88–104. <https://doi.org/10.1111/jcms.12079>
- Isin, Engin F. 2009. „Citizenship in flux: the figure of the activist citizen.” *Subjectivity* 29 (1): 367–38.
- Iversen, Thorben, and David Soskice. 2019. *Democracy and Prosperity: Reinventing Capitalism through a Turbulent Century*. Princeton University Press.
- Keane, John. 2009. *The Life and Death of Democracy*. Simon & Schuster.
- Krastev, Ivan. 2017. *Ometena demokratija, globalna politika protesta*. Službeni glasnik.
- McAdam, Doug. 2023. „Political Process Theory.” In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, edited by David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans and Doug McAdam. John Wiley & Sons.
- McCarthy, John, and Mayer N. Zald. 1977. „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory.” *American Journal of Sociology* 82 (6): 1212–1241.
- Meyer, David S. 2002. „Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements.” In *Social Movements: Identity, Culture, and the State*, edited by David S. Meyer, Nancy Whittier and Belinda Robnett. Oxford University Press.

- Molnar, Aleksandar. 2002. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. 4. Građanska neposlušnost*. Fabrika knjiga.
- Norris, Pippa. 2003. „Young People and Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice?” Report from the Council of Europe Symposium: “Young People and Democratic Institutions: From Disillusionment to Participation”, Strasbourg.
- Popović, Srđa, Andrej Milivojević, i Slobodan Đinović. 2007. *Nenasilna borba u 50 tačaka: Strateški pristup svakodnevnoj taktici*. Samizdat B92.
- Snow, David and Catherine Corrigan-Brown. 2005. „Falling on Deaf Ears: Confronting the Prospect of Non-resonant Frames.” In *Rhyming Hope and History: Activism, Academics and Social Movement Scholarship*, edited by David Croteau, William Hoynes and Charlotte Ryan. University of Minnesota Press.
- Stojiljković, Zoran. 2019. *Potencijali za promene, ogledi o sindikatima, civilnom društvu i strategijama promena*. Fakultet političkih nauka Beograd.
- Tilly, Charles, and Sidney Tarrow. 2015. *Contentious Politics*. Oxford University Press.
- Tilly, Charles. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Random House.
- Turchin, Peter. 2016. *Ages of Discord: A Structural-Demographic Analysis of American History*. Beresta Books.
- Williams, Lisa, and David De Steno. 2008. „Pride and Perseverance: The Motivational Role of Pride.” *Journal of Personality and Social Psychology* 94 (6): 1007–1017.

Zoran Stojiljković

STUDENT BLOCKADES, MARCHES, AND THE MOBILIZATION OF CITIZENS: FROM THE DRAMATURGY OF PROTEST TO A STRATEGY FOR CHANGE? AN UNFINISHED STORY

ABSTRACT

This paper offers a critical analysis of the “dramaturgical” practice of protest self-organization, drawing on the methodological approaches and findings developed within social movement theory. The initial, mobilisational, or dramaturgical level encompasses the identification of problems, the selection of protest themes, the adoption of a particular point of view, the direction of attention, as well as the protest plot, its dynamics, and its projected resolution. The analysis draws on framing theory. The action is initiated and driven by blockades and marches. However, in a situation in which there

is insufficient capacity and energy for a linear plot in the form of a general strike, the dramatic action unfolds as an open mosaic structure. A key moment in the development of the protest's dramatic action, the state of *peripeteia*, or reversal, is the establishment of the strategic demand for elections to be called. This is followed, at the "Vidovdan gathering," by an invitation to other actors, such as neighbourhood assemblies, to enter the stage and carry the action forward. Within this framework, social change in Serbia becomes an outcome of deep polarising crises only when broad and sustained protests emerge and are ultimately accompanied by viable electoral formulas backed by sufficiently broad coalitions of interests. An interpretively inspiring framework for understanding established relations of (non-)power is the Goldstone–Turchin sociodemographic model of the collapse of the regime ruled by self-interested elites. For a collapse to occur, different segments of the elite must enter into conflict, with at least one of the opposing sides calling upon "the people" for support. Student blockades and marches have a chance of succeeding to the extent that they move beyond the social confines of protest by the urban, educated, and younger middle class and develop into a broader civic uprising. Yet, at this strategic and dramaturgical level, the authorities are also accumulating their own resources and developing numerous strategic options for contesting demands, redirecting attention, buying support, and/or generating fear and repression.

KEYWORDS: protest, change, mobilization, interpretation, strategy